

FYRA GRINDSTOLPAR VID AXMAR BRUK

Antikvarisk medverkan vid renovering av grindstolpar

Axmar bruk
Axmar 1:51
Hamrånge socken
Gävle kommun
Gävleborgs län
2020

Ulrika Olsson

Slutrapport
Lst. Dnr: 7432-2019
Beställare: Föreningen Hyttan, Axmar

FYRA GRINDSTOLPAR VID AXMAR BRUK

Antikvarisk medverkan vid renovering av grindstolpar

Axmar bruk
Axmar 1:51
Hamrånge socken
Gävle kommun
Gävleborgs län
2020

Rapport 2020:17
Ulrika Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:
Länsmuseet Gävleborg
Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle
www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2020

Omslagsbild: Nyrenoverade grindstolpar in mott slottsallén i Axmar bruk. Foto: Johan Berg, JB CORE AB, 2020-11-10.

Staten har rätt att sprida dokumentationsmaterialet och rapporten enligt CC BY-licens. Lantmäteriverkets kartor omfattas ej av denna licens.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Tekniska och administrativa uppgifter.....	4
Sammanfattning.....	5
Antikvarisk slutbedömning.....	5
Karta	5
Lagskydd	5
Historik	6
Orsaker till åtgärder	6
Process och utförda åtgärder.....	9
Övriga antikvariska iakttagelser	14
Källor	14

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Beställare: Föreningen Hyttan Axmar bruk
Att: Leif Skoglund och Arne Lundin

Beslut från Länsstyrelsen Gävleborg: 2020-03-25

Länsstyrelsens dnr: 7432–2019

Länsmuseet Gävleborgs dnr: 1083/310

Projekttid: mars 2020 – oktober 2020

Besök: 2020-03-31
2020-09-25

Utförare: Mur och puts: JB CORE AB, Johan Berg, Bergby
Plåt: Geschwindts plåt, Sonny Geschwindt,
Norrundet

Materialleverantörer: Hagmans
Hammarkalk
Weber
Wienerberger

SAMMANFATTNING

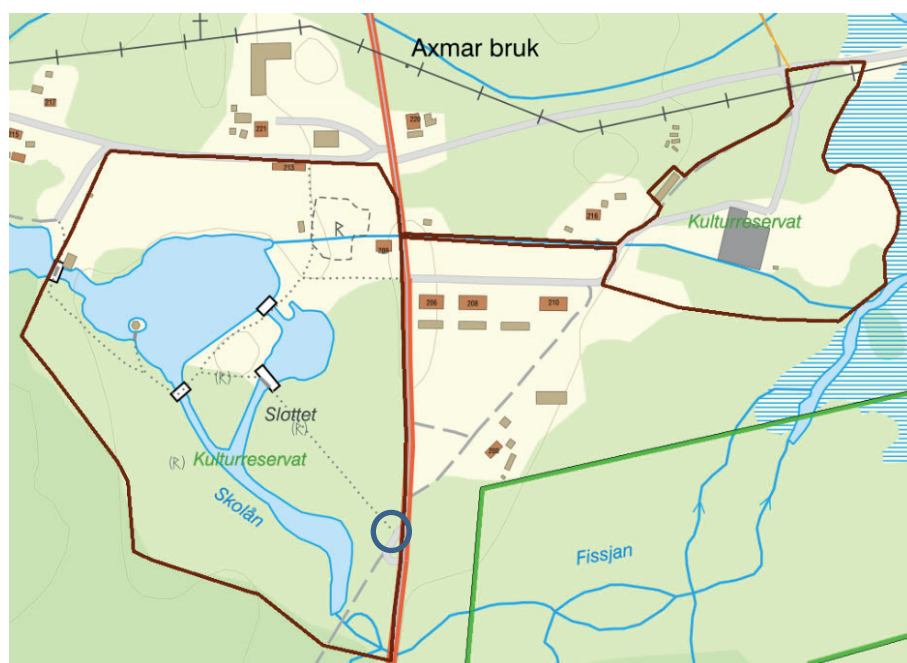
Under våren – hösten 2020 har fyra grindstolpar in mot den engelska parken i Axmar bruk renoverats. Stolparna leder in mot slottsallén. Arbetena är utförda av Johan Berg, JB CORE AB, Bergby. Renoveringen av stolparna har omfattat murning, putsning och avfärgning. Stolparna har därtill försetts med nya plåthuvar samt plåtkulor. Ett äldre foto på stolparna har tjänat som förlaga då syftet har varit att återskapa dem. Renoveringen av de fyra grindstolparna är utfört på samma vis som stolparna vid kontoret som renoverades 2019. Dock är inte de huvarna prydda med kulor. Arbetena från 2019 är sammanfattade i den antikvariska slutrapporten *Slutrapport för antikvarisk medverkan av grindstolpar och skorstenar inom Axmar bruk*, MiGo:byggnadsvård 2019.

Beslut från Länsstyrelsen Gävleborg, 2020-03-25, Lst dnr 7432–2019. Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg anlitas för antikvarisk medverkan. Olsson har sammanställt föreliggande antikvariska slutrapport.

ANTIKVARISK SLUTBEDÖMNING

Arbetena med de fyra grindstolparna är utfört i enlighet med Länsstyrelsen Gävleborgs beslut och därigenom godkända ur antikvarisk synvinkel.

KARTA

Figur 1. Karta över Kulturreseptatet Axmar bruk. Läget för grindstolparna är markerat med en ring. Kartan från www.lansstyrelsen.se

LAGSKYDD

Axmar bruk är kulturreseptat sedan 2011 och lyder därmed under särskilda bestämmelser i Miljöbalken.

HISTORIK

Axmar bruk ligger cirka 4 mil norr om Gävle och 4 mil söder om Söderhamn. Bruket grundades under 1670-talet och drevs av flera olika ägare fram till 1927. De tidigaste delarna av bruket låg i området där herrgårdsparken numer finns. Ett nytt järnverk med rostugn, masugn, fem lancashirehärdar med mumblingshammare samt valsverk uppfördes under 1860-talet på den plats där hyttan finns bevarad än idag. På platsen för det gamla industriområdet anlades en engelsk park med dammar, promenadvägar och en trädgård. Mitt i parken uppfördes en ståtlig byggnad, allmänt kallad ”Slottet”, vilken stod klar 1866.

Under slutet av 1800-talet såldes bruket med tillhörande skogsområden till Bergvik Ala AB vilket endast var intresserade av skogen varför järnverksrörelsen kom att arrenderas ut. 1927 användes hyttan för sista gången och bruket lämnades att förfalla. 1970 revs slottet, som då var i mycket dåligt skick. Som minne från byggnaden finns ännu entrépartiets balusterdockor vilka markerar platsen för byggnaden i slutet av den så kallade slottsallén, som leder in från parkens sydöstra del.

Parken med sin växtlighet och byggnader, inklusive hyttan ett stycke österut, har genom åren underhållits. Bruket ägs sedan 2008 av den ideella Föreningen Hyttan. Tack vare den värdefulla industri- och kulturhistorien blev Axmar bruk kulturresevat 2011. Området ingår också i Axmar naturreservat, som är södra Bottenhavets största sammanhängande oexploaterade skärgårdsområde.

ORSAKER TILL ÅTGÄRDER

De fyra grindstolparna var i stort behov av underhåll. Såväl puts som tegel var vittrat. Plåthuvorna på stolparna var från 1970-talet, och dessa pryddes inte av några kulor. Några huvar i original finns inte kvar. Marken hade fyllts på kring stolparna, vilket gjorde att markfukt kom upp ovanför socklarna och skadade murverket.

Figur 2. De fyra grindstolparna innan projektstart. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2020-03-31.

*Figur 3. Marken har genom åren fyllts upp mot stolparnas socklar. Detta är den högra stolpen som är uppmurad i anslutning till muren som ramar in parken.
Foto: Ulrika Olsson, Läns museet Gävleborg, 2020-03-31.*

*Figur 4. Den högra mittstolpen hade stora skador i murverket. Notera utformningen på huvarna från 1970-talet, att jämföra med de äldre i figur 6.
Foto: Ulrika Olsson, Läns museet Gävleborg, 2020-03-31.*

Figur 5. Grindstolparna sedda från norr. Foto: Ulrika Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2020-03-31.

Ett odaterat äldre fotografi visar stolparna hur de såg ut då slottet ännu var i gott skick. Fotot visar grindstolpar med huvar med betydligt flackare fall än de huvar som tillkom på 1970-talet. Huvarna pryds av kulor. På fotot bär grindstolparna även grindar. Återskapandet av grindar har dock inte varit aktuellt inom detta projekt.

Figur 6. Grindstolparna in mot slottsallén på ett odaterat historiskt fotografi som tillhör Föreningen Hyttan.

Ambitionen inom detta projekt har varit att återskapa grindstolparna med dess plåthuvar och plåtkulor utifrån det historiska fotografiet. Befintliga mått har jämförts med stolparna på det historiska fotot och på så vis kunde vi få fram en tämligen säker diameter på de kulor som skulle tillverkas för att pryda plåthuvarna. Bredden på grindstolparna var enligt den blå markeringen 72 cm. Vid jämförelse av detta mått mot kulorna så gav det att kulorna bör ha haft en diameter av 18 cm.

Figur 7. Måttet på grindstolparna enligt den blå markeringen var 72 cm. Vid jämförelse med detta mått mot kulorna gav det att kulorna bör ha haft en diameter av 18 cm. Foto: Föreningen Hyttan.

PROCESS OCH UTFÖRDA ÅTGÄRDER

En relativt stor del av tiden innan de praktiska arbetena kom igång, gick till att processa de blivande kulornas storlek. Enligt uträkningen ovan skulle de gamla kulorna haft en diameter på 18 cm. Vi hittade prefabricerade stålkulor från Montano, med diametermått 15 cm och 20 cm. Dessa utgjordes av två ihopsvetsade halvkulor. Måtten stämde dock inte helt överens med diametern på de historiska kulorna. Att låta en skicklig plåtslagare tillverka fyra kulor med rätt mått skulle bli oerhört kostsamt. I dialog med länsstyrelsen och beställaren kom vi fram till att en sådan hög kostnad inte skulle vara motiverad inom projektet. Frågan blev då istället vilken diameter på de prefabricerade kulorna vi skulle välja. Innan vi kunde besluta detta behövde de nya huvarna med flacka fall, komma på plats. Arbetena med murverk och puts påbörjades.

Marken vid stolparna grävdes ur i enlighet med det äldre fotografiet och nytt grus lades ut. Stolparna rengjordes från puts och höggs rena där trasiga eller vittrade tegelstenar fanns. Skadorna i murverket var störst på den högra mittstolpen. Omkring 12 stenar byttes ut, till nytt tegel från Wienerberger. Stenfundamenten har rengjorts. Hydrauliskt kalkbruk från Weber, Webercal 152, har använts vid lagning och putsning. Stolparna har avfärgats genom 8 strykningar kalkfärg från Hammarkalks släckta kalk i vatten.

Nya plåthuvar har tillverkats. Fallen på dessa är flacka, i likhet med huvarna på det historiska fotografiet. Plåtbeslagen är tillverkade i galvaniserad plåt och är fästa med tråd som är fastskruvad i teglet. När väl huvarna var på plats kunde vi åter ta tag i frågan kring kulornas diameter. Två runda pappmallar, med diametern 15 cm och 20 cm, togs fram och sattes fast på huvarna och fotograferades av. Det blev då väldigt tydligt att kulor med en diameter på 20 cm skulle passa bäst på huvarna varför valet slutligen kom att falla på dessa.

Kulorna hade en solid yta och har monterats på stolparna genom en påsvetsad stång som sitter fast i ett borrat hål ner i stolpen. Kulorna har sprayats med Hagmans kallgalv för att passa mot huvarnas kulör.

Figur 8. Den högra mittstolpen under arbetets gång. Stolpen har huggits ren på puts och lösa och skadade tegelstenar har tagits bort. Foto: Johan Berg, sommaren 2020.

Figur 9. Den högra mittstolpen under arbetets gång. Stolpen har huggits ren på puts och lösa och skadade tegelstenar har tagits bort. Foto: Johan Berg, sommaren 2020.

Figur 10. Arbetet med de fyra grindstolparna är färdigt. Foto: Johan Berg, JB CORE AB, 2020-11-10.

Figur 11. Som synes har marken kring stolparna sänkts och nytt grus har påförts. Här är även krokarna färdigställda med målning. Foto: Johan Berg, JB CORE AB, 2020-11-10.

Figur 12. Det äldre odaterade fotografiet har använts som förlaga vid tillverkningen av huvarna och valet av kulornas storlek. Foto: Ulrika Olsson, Läns museet Gävleborg, 2020-09-25.

Figur 13. Grindstolparna sedda inifrån parken, krokarna är ännu inte målade på detta foto. Foto: Ulrika Olsson, Läns museet Gävleborg, 2020-09-25.

ÖVRIGA ANTIKVARISKA IAKTTAGELSER

Vid slutbesiktningen var krokarna på stolparna ännu inte åtgärdade. Detta arbete utfördes senare av Johan Berg. Krokarna har rostskyddsbehandlats och målats i svart kulör i likhet med krokarna på stolparna vid kontoret.

KÄLLOR

Ärendearkivet, Läns museet Gävleborg

Göllas, M. 2015. *2013–2015 Slutrapport för uppdrag omfattande sammanställning av materialpolicy för Kulturreseptatet Axmar bruk.* MiGo:byggnadsvård.

Göllas, M. 2019. *2019-10-13 Slutrapport för antikvarisk medverkan vid restaurering av grindstolpar och skorstenar inom Axmar bruk.* MiGo:byggnadsvård.

<https://www.lansstyrelsen.se/gavleborg/besoksmal/kulturreseptat/axmar-bruk.html>

<https://www.axmarbruk.se/>

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, SÖDRA STRANDGATAN 20, 802 50 GÄVLE. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE